

ПОЛІТИКА РАДЯНСЬКОГО УРЯДУ ЩОДО ВИРІШЕННЯ „ЖІНОЧОГО ПИТАННЯ” В УКРАЇНІ (80-ті рр. ХХ ст.)

Лисенко А. І. (м. Черкаси)

У статті висвітлено основні аспекти політики радянського уряду в контексті вирішення „жіночого питання” в Україні у 80-х рр. ХХ ст.

Ключові слова: „жіноче питання”, політика радянського уряду, становище жінок.

В статье отражены основные аспекты политики советского правительства в контексте решения „женского вопроса” в Украине в 80-х гг. ХХ ст.

Ключевые слова: „женский вопрос”, политика советского правительства, положение женщин.

The main aspects of the soviet government’s policy in the context of studying of “the women’s question” in Ukraine in the 80’s of the ХХ century have been shown in the article.

Key words: “the women’s question”, soviet government’s policy, position of women.

Трансформація українського суспільства змінила погляди на роль жінок у суспільних процесах, зокрема, на якісно новому рівні почалося висвітлення становища українського жіноцтва за радянської доби, коли питання, пов’язані з участю жінок в політичному і суспільному житті країни, з охороною материнства і дитинства, трудовою діяльністю жінок, підвищенням їх загальноосвітнього і професійного рівня, вирішувалися як державні.

Взагалі, якщо давати загальну характеристику радянському періоду історіографії, то праці, які висвітлювали становище жінок, мали в своїй основі сферу виробництва, суспільно-політичну активність та сімейно-побутову роль жінки, а також статистичні показники того, що дали суспільство і держава жінці [1]. Матеріал, який подавався в радянських наукових працях, був добре підібраний і зорієнтований на втілення благополуччя жінки в соціалістичній державі.

Автор цього наукового дослідження має на меті проаналізувати політику радянського уряду щодо врегулювання „жіночого питання” в Україні у 80-х рр. ХХ ст.

80-ті роки стали переломним моментом у вирішенні жіночого питання. Саме після проголошення 18 грудня 1979 року Конвенції ООН „Про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок” [2] (ратифікована УРСР 24 грудня 1980 року) [3] Україна, починаючи з 1983 року, поряд з іншими учасницями Конвенції, повинна була подавати до Комітету ООН з ліквідації дискриміна-

ції щодо жінок звіти про законодавчі, адміністративні та інші заходи, які проводилися в країні по виконанню цієї конвенції.

Реалізація прав, які передбачала Конвенція ООН, змушувала уряд проводити політику забезпечення жінок рівними з чоловіками можливостями у здобутті освіти, працевлаштуванні, проходженні по кар'єрних сходинках, у політичній, громадській та культурній діяльності. Хоча Радянський Союз підписав даний документ одним з перших, і подавав необхідні доповіді про становище жінок в країні, все ж таки довгий час зміст Конвенції був мало відомий переважній більшості населення.

Одна з практичних рекомендацій Конвенції ООН стосувалася ліквідації дискримінації у сфері праці. Тут були помітні деякі результати. Жінкам надавалися у виробничій діяльності пільги, передбачені Постановою Міністрів СРСР „Про додаткові заходи з покращення умов праці жінок, зайнятих у народному господарстві” від 25 квітня 1978 року [4; 737].

Друга практична рекомендація ООН стосувалася введення спеціальних квот, направлених на входження жінки в політику на рівних з чоловіками.

Участь жінок у політичному житті країни була номінальною. Згідно із квотами, жінки-депутати Верховної Ради СРСР становили 33 % (1984 рік) від всієї кількості парламенту. Однак ця жіноча частка представництва уособлювала лише декоративні ознаки соціальної демократії. По-перше, жінки-депутати обиралися за соціальним походженням і формою трудової діяльності, в результаті чого 90 % депутаток були представниками жіночої когорти, зайнятої фізичною працею, в той час, коли 60 % спеціалістів з вищою та середньою освітою були саме жінки. По-друге, такий запланований відсоток не відображав принцип повної сутності квотування. Він не враховував жіночу громадську думку при прийнятті важливих державних рішень, а лише афішував обов'язковість певної жіночої частини як третини радянського парламенту.

„Жіноче питання” розглядалося в основному як ідеологічне. Радянська ідеологія за своєю сутністю була досить патріархальна, тому і місце жінки вона визначала відповідно до місця і ролі жінки в класичній патріархальній системі. Звідси і пояснення того, що вона постійно навіювала жінкам потребу виконувати біологічні функції, пояснюючи їхні особистісні і суспільні ролі, виходячи з даних функцій: жінці буде краще скоротити тривалість робочого дня, максимально використовувати відпустки по догляду за дитиною, а тим жінкам, які мають двоє і більше дітей, займатися їх вихованням з отриманням компенсацій.

Це питання вирішувалося суто радянськими методами: повсюдно були створені комітети жінок різних рівнів; видані закони, що надавали жінкам рівні з чоловіками права; їхня професійна діяльність всіляко заохочувалася, розвивалася мережа побутового обслуговування тощо. Жінки разом з чоловіками становили єдиний робітничий клас або ж соціально-професійне становище жінки визначалося походженням її родини, під яким розумілася позиція чоловіка. Незважаючи на існування явної нерівності можливостей в радянському суспільстві, „жіноче питання” було оголошено вирішеним, а будь-яке

обговорення становища жінок стало закритою темою [5; 6], а рівність статей в СРСР накладала на жінку потрійний тягар: роботи, дому й дітей.

Планувалося забезпечити даліше поліпшення умов праці і побуту працюючих жінок, запровадити, починаючи з 1981 року, по районах країни для працюючих жінок частково оплачувану відпустку по догляду за дитиною до досягнення нею віку 1-го року, створювати жінкам, які мають малолітніх дітей, можливість працювати неповний робочий день або неповний робочий тиждень, за ковзним графіком, а також удома, вжити ефективних заходів для полегшення праці в домашньому господарстві [6; 2].

Виконуючи Постанову Ради Міністрів УРСР про додаткові заходи щодо подальшого поліпшення умов праці жінок, зайнятих у народному господарстві, міністерства та відомства розробили плани по механізації ручної праці та оздоровленню жінок на 1979–1985 рр. Було передбачено механізувати працю понад 850 тис. жінок. Завдяки цим заходам за початкові 1,5 року було полегшено умови праці 200 тис. жінкам, змінили кваліфікацію 31 тис. жінок, зберігши пільги, передбачені постановою [7; 2].

На початок 80-х років 1 млн. жінок підвищили кваліфікацію, 250 тис. здобули суміжну професію, було поліпшено умови праці понад 1,2 млн. жінок. Поступово зростала кількість столів замовлень, магазинів, пунктів побутового обслуговування. На 28 % зросла мережа дитсадків і ясел (порівняно з 70-ми роками) [7; 2]. 150 жінок очолювало колгоспи, 33 – радгоспи, немало жінок були зайняті керівною роботою у сфері торгівлі, громадського харчування, побутового обслуговування, у народній освіті, охороні здоров'я, легкій та харчовій промисловості [8; 7].

Вирішення основних питань жіноцтва відбувалося у Комітеті Радянських жінок (КРЖ) Також, зважаючи на те, що 80-ті роки проходили під девізом „Десятиріччя жінки в ООН” (1976–1985), було створено постійні комісії Верховної Ради СРСР, Верховних Рад союзних республік, крайових і обласних рад у питаннях праці та побуту жінок, охорони материнства і дитинства [9; 2].

Досить часто підтримка жінок здійснювалася через моральне заохочення. В період за 1980–1984 рр. відбулося 59 754 нагородження багатодітних матерів орденами „Материнська слава” і „Медалями материнства”. 1445 матерям присвоєно звання „Мати-героїня” [9; 2] (згідно Указу Президії Верховної Ради СРСР від 8 липня 1944 року максимальний розмір матеріальної допомоги (15 крб. в місяць на одну дитину) і найвище моральне заохочення – звання „Мати-героїня”, яке отримує жінка, яка народила чи виховала 10 і більше дітей. Щомісячну допомогу жінка починала отримувати після народження четвертого і наступного з дітей). Близько 2 млн. були нагороджені орденами і медалями, понад 5 тис. жінок удостоєні звання Героя Соціалістичної праці, до тисячі – Лауреати Ленінської і Державної премій. Кожну третю ознаку за працю отримувала жінка. За 1984 рік 702 жінки республіки були нагороджені Почесною Грамотою і Грамотою Президії Верховної Ради УРСР. У 1984 році 281 жінці було присвоєно почесні звання у різних галузях [9; 2].

Поширеною практикою стало те, що кожна вагома подія, яка стосувалася „жіночого питання”, була дещо демонстраційною, тобто обов’язково із залученням широкого кола громадськості та преси. Уряд проводив ідеологічну політику зі створення образу „радянської жінки”, якому всі повинні були наслідувати. Не останнє місце в цьому процесі відігравала й література. На сторінках літературних творів створювався образ, який, з одного боку, відповідав загальнонародським моральним чеснотам; з іншого ж боку, цей образ транслиував усталену патріархальну традицію, яка розглядала жінок лише у межах чоловічих очікувань.

Для жінок була закрита служба в збройних силах та інших силових структурах (за винятком технічних чи допоміжних спеціальностей). Їм законодавчо був закритий доступ до „важкого” і „шкідливого” виробництва, що цілком виключало свободу вибору. В радянський період були стерті відмінності між групами, були забуті національні традиції, а характерною особливістю була виключна відданість не ідеям сім’ї та шлюбу, а загальній ідеї держави і суспільства. Відбувалася крайня поляризація гендерних ролей всередині сім’ї і в суспільстві (поділ праці, підкорення дружини чоловікові), який мав економічний механізм підтримки.

Досить поширеним був поділ професій на „чоловічі” та „жіночі”. В другій половині 1980-х років майже кожний другий чоловік з вищою освітою займав яку-небудь адміністративну посаду (48 %), а серед жінок таких було лише 7 % [10; 62]. Тільки 9 % жінок керували промисловими підприємствами та іншими структурами. Жінок частіше, ніж чоловіків, звільняли з роботи і вони довше не могли знайти нового робочого місця. Чоловіки витісняли жінок не з важких і шкідливих виробництв, а добре оплачуваних, перспективних робочих місць. Зарплата жінок становила від 53 до 86 % від зарплати чоловіків [11; 28].

Окрім того, ручною працею на виробництві було зайнято більше 58 % жінок. Згідно з даними, опублікованими в газеті „Известия” за 1988 рік, частка жінок серед осіб, зайнятих важкою фізичною працею в народному господарстві, становила 58 %; в легкій, поліграфічній, деревообробній та деяких інших видах промисловості жінки становили від 30 до 50 %; у рільництві, городництві і садівництві 98 % працюючих вручну були жінки. Чотири мільйони жінок працювали у нічні зміни (незважаючи на законодавчу заборону залучення жінок до роботи в нічний час (виняток робився лише для тих галузей, де це викликано особливою необхідністю або дозволено як тимчасовий захід) [12].

Високий рівень зайнятості жінок, у тому числі і в умовах, шкідливих для здоров’я, подвійне навантаження – на роботі і в сім’ї, умови праці і побуту – все це стало причиною спаду народжуваності, зростання кількості розлучень, неповних сімей, погіршення здоров’я і виховання дітей [13; 23]. А перебудова економіки, перехід на нові форми господарювання мали для жінок не тільки позитивні, а й негативні наслідки, особливо для жінок з малолітніми дітьми. Саме жінки з дітьми найчастіше ставали безробітними.

Постанова ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР (прийнята 21 червня 1979 року) „Про міри по дальшому поліпшенню підготовки і підвищення

кваліфікації робітників на виробництві” давала ряд пільг для жінок-працівників, які мали дітей до 8 років, про підвищення кваліфікації жінок з відривом від виробництва і збереженням заробітної плати, але цією пільгою користувалося лише 3 % жінок [11; 28].

У промисловості (машинобудування, енергетика, електроніка тощо) важкою фізичною працею була зайнята кожна п'ята жінка, на будівництві – кожна четверта. Праця 80 % сільських жінок залишалася немеханізованою. Дві третини керівників були категорично проти впровадження гнучких режимів роботи для жінок [14; 4], незважаючи на те, що 30 травня 1985 року Державний комітет праці затвердив рекомендації щодо застосування на підприємствах, в закладах, організаціях режимів гнучкого робочого часу.

Отже, об'єктивний історіографічний аналіз дозволяє констатувати, що офіційно в СРСР було визнано, що радянське суспільство повністю задовольняє всі потреби своїх громадян. Однак теоретичне наголошення на статевої рівності і практичне її втілення – це різні речі. Тому практика показувала зовсім протилежні результати:

По-перше, в Радянському Союзі домінуючою концепцією жінки була концепція трудівниці, господині, матері (такою вона залишалася до кінця 80-х років). Головним критерієм вирішення жіночого питання був рівень участі жінок у народному господарстві країни (в Радянському Союзі показник участі жінок у суспільно-виробничому житті був одним з найвищих у країні, а в уявленні суспільства міцно закріпився стереотип працюючої жінки).

По-друге, емансипація і фемінізм розглядалися в колишньому СРСР як негативні явища. Заміна поняття «емансипація» на «жіноче питання», «жіноча особистість» на «жіночі маси» стала принциповою. В радянський період це відповідало змісту комуністичної ідеології, повернутої об'єктивно в минуле. Радянська патріархальна система, яка дала жінці формальну свободу й дозволила їй працювати на важких, шкідливих роботах, ніколи не допускала її в керівну еліту, не прагнула переконати чоловіків, що сімейні обов'язки та виховання дітей є не тільки сферою жіночих інтересів. Радянська жінка ніколи не відчувала реальних результатів емансипації, ніколи не приєднувалася до феміністичного руху.

По-третє, звертаючи увагу на специфічні особливості політики радянського уряду, можна сказати з впевненістю, що політика в галузі поліпшення становища жінок здійснювалася за допомогою адміністративних та економічних важелів впливу, а основним критерієм успішності такої політики були кількісні показники залучення жінок до суспільно-політичного життя. Поза увагою держави фактично залишалися такі аспекти життя жінки, виховання відносин між статями, ставлення до розподілу обов'язків у сім'ї, до домашньої праці.

По-четверте, була відсутня єдина концепція вирішення „жіночого питання”, яка поєднувала б усі аспекти проблем жінки: економічний, сімейний, політичний, демографічний, національний, правовий. До того ж, у країні довгий час не було єдиного правового, соціального механізму, який би регулю-

вав становище жінок. На державному рівні були відсутні органи (відомство, комісія, комітет), які б проводили комплексну оцінку, прогнозували б тенденції розвитку становища жінок, адже Комітет у справах жінок, охорони сім'ї, материнства і дитинства при Верховній Раді СРСР був створений лише у 1989 році. Що стосується безпосередньо самого терміна „жіноче питання” (якого, на нашу думку, не існувало як такого, а є питання прав людини й організації суспільства), ми вважаємо, що воно включало рівноправність жінки і чоловіка у всіх галузях суспільно-політичного, економічного та духовного життя, яка гарантувалася рівним правом на працю та її оплату, на відпочинок, освіту, державну охорону інтересів матері і дитини, пільги жінкам у зв'язку з материнством. Але це питання було зведене до політичних, економічних і соціальних норм, і майже не охопило моральну сферу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Мамика Т. А. Занятость матери и материнство. – М.: Мысль, 1989. – 287 с.; Сергеева Г. П. Профессиональная занятость женщины: проблемы и перспективы. – М.: Экономика, 1987. – 166 с.; Голод С. И. Стабильность семьи: социологический и демографический аспекты. – Л.: Наука, 1984. – 228 с.; Шинелева Л. Т. Женщина и общество: Декларации и реальность. – М.: Политиздат, 1990. – 176 с.
2. Конвенція „Про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок” від 18 грудня 1979 року // Права людини: Основні міжнародно-правові документи / Упоряд. Ю. А. Качуренко. – К.: Наукова думка, 1989. – 248 с. – С. 136-150.
3. Ведомости Верховного Совета СССР. – 1982. – №25. – С. 464.
4. Стичинський Б. С., Зуб І. В., Ротань В. Г. Науково-практичний коментар до законодавства України про працю. – К.: „А.С.К.”, 2001. – 1072 с.
5. Гендерний паритет в умовах розбудови сучасного українського суспільства. – 2-е вид., допов., уточ. – К.: Український інститут соціальних досліджень, 2003. – 129 с.
6. Витяги з проекту ЦК КПРС до ХХУІ з'їзду партії „Основні напрямки економічного і соціального розвитку СРСР на 1981-1985 рр. і на період до 1990 року” // Радянська жінка. – 1981. – № 1. – С. 2.
7. Жінки – п'ятирічці, п'ятирічка – жінкам / Інтерв'ю з секретарем Укрпрофради В. І. Сиволоб // Радянська жінка. – № 1. – 1981. – С. 1-2.
8. Так багато залежить від нас / Бесіда з головою Президії Верховної Ради УРСР В. С. Шевченко // Радянська жінка. – 1981. – № 11. – С. 7.
9. В єдинім строю будівничім (Виступ заступника голови Президії Верховної Ради УРСР В. С. Шевченко) // Радянська жінка. – 1985. – № 3. – С. 2.
10. Захарова Н., Посадская А., Римашевская Н. Как мы решаем женский вопрос // Коммунист. – 1989. – № 4. – С. 56-65.
11. Дмитриев В. Советская женщина: эмансипация или дискриминация // Семья и школа. – 1989. – № 5. – С. 26-30.
12. Труд, семья, быт советской женщины. – М.: Юрид. лит., 1990. – 432 с.
13. Ковальська Н. К., Олександрова Т. М. Жінки Радянської України. – К.: Політ-видав України, 1990. – 69 с.
14. Радянська жінка. – 1990. – № 2. – С. 4.